

ՀԱԿՈՐ ԲՅՈՍԵՅԱՆ*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու***ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆԸ ԱՏԵՓԱՆՈՍ ԱՅՈՒՆԵՑՈՒ
ԵԿԵՂԵՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Խոսելով սրբազան արվեստի և աստվածաբանության հարաբերակցության մասին, Ի դարի խոշորագույն աստվածաբաններից մեկը՝ Maritain-ը, գրում է, «Սրբազան արվեստը բացարձակ կախման մեջ է գտնվում աստվածաբանական իմաստությունից: Մեր հայացքի առջև հառնող նշանների մեջ դրսևորվում է մարդկային արվեստն անսահմանորեն զերազանցող, Քրիստոսի արյամբ փրկագնված, աստվածային ճշմարտությունը, լույսի գանձադանը»¹: Այդ գանձարանից ճառագած շողերն իրենց հայտնութեանական առարկայացումն են ստանում՝ եկեղեցական արվեստի գործերում, որոնց մեկնաբանությունը կազմում է միջնադարյան մտքի ուրույն բնագավառներից մեկի՝ եկեղեցաբանության նյութը: Այն աստվածաբանության բաղկացուցիչն է: Ի շարս այլ կարգի տեսական իրողությունների, նրա նպատակն է վերլուծել, մեկնաբանել ծիսական բնույթ և նշանակում ունեցող իրողությունների (արարողություն, ճարտարապետություն, պաշտամունքային անոթներ, հանդերձանք և այլն) աստվածաբանական բովանդակությունը: Այս բնագավառի ուսումնասիրման կարևորագույն սկզբնաղբյուրներից են Պատարագի, Ժամակարգության մեկնությունները, Մաշտոց ծիսամատյանի մաս կազմող «Կանոն և արարողութիւն վասն հիմնարկութեան եկեղեցւոյ» միավորի² բացատրությունները, ինչպես նաև՝ «Վերլուծութիւն Կաթողիկէ եկեղեցւոյ», «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ», «Յաղագս եկեղեցւոյ», «Ի խորհուրդ եկեղեցւոյ» խորագրով երկերը: Հատկապես վերջիններս լայն շրջանառության մեջ են եղել արդեն վաղ միջնադարից: Դրանց նպատակն է եղել ոչ միայն բացատրել ծիսական պարագաների խորհուրդը, այլև, կացության թելադրանքով, պահպանել ծիսակարգի հնավանդ մաքրությունն ու ազգային նկարագիրը՝ այն զերծ պահելով օտարամոծություններից:

Հովհան Մայրագոմեցուց և Հովհան Օմեցուց զատ այսօրինակ երկերի հեղինակ է հիշվում նաև Ը դարի մեծանուն մատենագիր Ստեփանոս Սյունեցին³: Նրա անունով մեզ են հասել ժամակարգության մեկնությունը

¹ J. Maritain, *Art et scolastique*, P., 1920, p. 145:

² Տե՛ս «Մայր Մաշտոց», Կ. Պոլիս, 1807, էջ 155-166:

³ Է-Ը դդ. եկեղեցաբանական գրականությունն աշխույժ զարգացում է ապրում նաև Բյուզանդիայում, առավել ներկայանալի են մասնավորաբար Մաքսիմոս Խոստովանողի (580-562) եւ Գերմանոս Պատրիարքի (715-730) աշխատությունները (Migne, PG., t 81, Cn. Герману Коштандиннопольский, Сказание о Церквии и таинствех, М., 1995), որոնց խորհրդաբանական շատ եզրեր ունեն հայ հեղինակների համարույթ երկերի հետ:

(ընդարձակ ու համառոտ տարբերակներով), ինչպես նաև՝ «ի խորհուրդ եկեղեցւոյ», «խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն եկեղեցւոյ»³, «Պատճառ հիմնարկութեան Սրբոյ եկեղեցւոյ» խորագրով աշխատությունները: Ինչպես խորագրերն իսկ հուշում են, վերջինները բնութիւն և բովանդակությամբ նման են: Առաջինի լրիվ խորագիրն է «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ այլոց վարդապետաց ի խորհուրդ եկեղեցւոյ»: Խորագիրն ինքնին վկայում է, որ այս երկը խմբագիր է: Եվ իրապես, նրա առանձին հատվածները գրեթե բառացիորեն համերաշխվում են Գովհան Մայրագոմեցու «Վերլուծութիւնք կաթողիկէ եկեղեցւոյ» երկի⁴ և Գովհան Օժմեցու՝ եկեղեցուն նվիրված երկրորդ ճառի⁵ համապատասխան բացատրությունների հետ: Այս հիմամբ էլ կարելի է ենթադրել, որ խնդրո առարկա ճառի մնացյալ մասերն ամենայն հավանականությամբ պատկանում են Ստեփանոս Սյունեցու գրչին: Ուստի բնական է, որ Սյունեցու եկեղեցաբանական վաստակի հետազոտման համար քննության նյութ կարող են դառնալ մասնավորաբար խմբագիր մեկնության նրա գրչին վերագրելի այդ մասերը: Այս երկը որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հատկապես ճարտարապետության, եկեղեցական արարողակարգին առնչվից զանազան պարագաների տեսական բովանդակության ուսումնասիրման համար: Ինչպես դժվար չէ հասկանալ, խոսքը վերաբերում է սրբազան խորհրդի և խորհրդանշանի աստվածաբանությանը: Առաջին «խորհուրդ» եզրի դասական բացատրությունն ենք գտնում Պրոկղ. Կ. Պոլսեցու (434-446) աշխատություններից մեկում. «...խորհուրդ է անճառ, անքնին, անասաց, եւ մինչ խորհուրդն խորհուրդ է՝ ոչ ոք կարէ յայտ ածել եւ մերկանալ, ապա եթէ մերկանայցէ եւ յայտնեսցէ, խորհուրդն այնուհետեւ չէ խորհուրդ»⁶: Այսպիսով, «խորհուրդն» իր մեջ ներամփոփում է անախտահայտելին, վերամտայինը, վերբանականն ու վերբնականը: «խորհրդի» բնեռային հակոտնյան է «խորհրդանշանը»⁷, որը հայտնութեանական մակարդակում դրսևորիչն է

³ Փ. Սեբաբյանը Մաշտոցի անվան Ստեփանոսյանի N 2308 Տոնապատճառ ժողովածուն նկարագրելիս, նկենով «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի ասացեալ Յաղագս եկեղեցարիցնեացն կարգաց. թէ զինչ է խորհուրդն» (թ. 230ա-231ա). «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ այլոց վարդապետաց ի խորհուրդ եկեղեցւոյ» (թ. 238ա-244ա) միավորների «խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն եկեղեցւոյ» (թ. 231ա-236ա) երկին նախորդելու եւ հաջորդելու հանգամանքից, ինչպես նաև այդ միավորների բնութիւնը նույնականությունից, խնդրո առարկա միավորի խորագրին ավելացնում է «ևորին» դերանունը («Տոնապատճառ» ժողովածուն, «Բանբեր Ստեփանոսյանի» N10, էջ 112): Գետնելով այս վերագրումին՝ մենք ևս այս երկը ընծայում ենք Ստեփանոս Սյունեցու գրչին դրա համար, սակայն, չունենալով աներկբա կովաններ:

⁴ «Վերլուծութիւն կաթողիկէ եկեղեցւոյ եւ որ ի մնա յարինեալ կարգաց» (աշխատ. և. եպս. Պողոսյան), «Սիոն», 1967, հունվար-փետրվար, էջ 70-75:

⁵ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւմեցեցու մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1833, էջ 130-144:

⁶ Տես «Կնիք հաւատոյ ընդհանուր կուրք եկեղեցւոյ...», աշխատ. Կարապետ եպիսկոպոսի (Տէր-Սկուտչեան), Ս. Եջմիածին, 1914, էջ 108:

⁷ «խորհուրդ-խորհրդանշան» նույնական հակադրությունը տես Գ. Ջյոսեյան, Դրվագներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության, Ս. Եջմիածին, 1995, էջ 84-87, ուր, սակայն, եղիշի աստվածաբանության հիման վրա դիտված հակադրությունը արձանագրված է մի կողմից «խորհուրդ-խորհրդանշան», մյուս կողմից «ճշմարտություն-խսկություն» եզրերի միջև:

խորհրդի: Բայց այս պարագային այն ներկայացնելով խորհուրդը, սակայն լիովին չի նույնանում նրան: Արդեն վաղ միջնադարում աստվածաբանական միտքը փորձում է մեղմել «խորհուրդ-խորհրդանշան» հակադրությունը: «Որպեսզի կարելի լինի պատկերացնել «անտեսանելի և անմատչելի էսենցիան», ասում է Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացին իր «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» երկում, անհամեմատ պատշաճ է օգտագործել նրանց չմամվող պատկերները, որոնք ցույց են տալիս, թե նրանք վեր են ամեն տեսակ նյութականությունից: Ուրիշ խոսքով... ամեն սրբազան պատկեր (առարկա- Գ. Զ.) «անման նմանութիւն է», այսինքն՝ աչքի համար աներևույթի և չմարմնավորվողի նշանակն է⁸: Սյունեցին, լինելով Արիսպագացու երկերի թարգմանիչը, կենսագործում է իրեն քաջ հայտնի այդ հեղինակի աստվածաբանական տվյալ հրահանգը:

Բնութագրելով եկեղեցու դերն ու նշանակությունը՝ Սյունեցին այն նմանեցնում է նավի, որի պետը Չայր Աստված է, նավարարը՝ Որդին, նավահանգիստը՝ Սուրբ Գոգին, առաջաստը՝ փրկչական Խաչը, թիակները՝ առաքյալների խմբերը, խարիսխը՝ հաստատուն հավատքը, այս ու այն կողմ ձգվող պարանները՝ Հին և Նոր Կտակարանները, նավի բեռները մարդկանց հոգիներն են, ծովը այս աշխարհն է, ալիքները՝ սատանայի նյութած դավերը, քամին՝ օտար հերձվածները⁹: Այս բացատրությունն ինքնին ցույց է տալիս, թե հեղինակը որքան մեծ դեր է վերապահում եկեղեցուն: Այն ոչ միայն Սուրբ Երրորդությամբ, այն է՝ անդրանցական իրողությամբ անմիջաբար կառավարվող մարմին է, այլև սուրբգրային, հոգևոր արժեքների գետնդարան: Այսպիսով, եկեղեցին առարկայական պատկերն է տեսական, վարդապետական երկու գլխավոր կարգույթների՝ հրամանակարգ (դոգմատիկ) և բարոյական աստվածաբանության: Նավի, նրա բաղկացուցիչ մասը կազմող զանազան պարագաների այսօրինակ մեկնաբանությունը արծազանքն է ինչպես հայ վաղ միջնադարյան, այնպես էլ ուշ անտիկ, բյուզանդական աստվածաբանության մեջ տեղ գտած համաբնույթ բացատրությունների: Այսպես, Սահակ Պարթևի անվամբ հայտնի կանոններում կարդում ենք, որ «առաքելալք եւ մարգարէք եւ վարդապետք են նաւավարք՝ ունելով նաւապետ զմարմնացեալ եւ զմարդացեալ Բանն Աստուած, եւ զՆա իսկապէս խոստովանիմք ասել Մայր եկեղեցւոյ ի Զրիստոս հաւատացելոց, քանզի զաւրեն նաւի զամենեսեան յինքն ամփոփելով ցամաքաթեւ յամենայն աշխարհական ծփանաց կարող լինի

⁸ И. Е. Давидова, От средних веков к Возрождению, М., 1975, с. 12: իր «Ախտեմատիկ աստվածաբանության» մեջ Պիլիե-ը նկատում է. Աստծո գոյության վերաբերյալ խորհրդածության միակ մարդկային միջոցը խորհրդանշանն է: Բայց յուրաքանչյուր կրոնական խորհրդանշան ինքն իրեն մեծում է ուղղակի իմաստի և, ընդհակառակը, հաստատում իր փոխաբերական «ինքնանորոգականացման» իմաստի մեջ: P. Tillich, *Systematic Theology*, v. 1, Chicago, 1951, p. 237: խորհրդանշանի աստվածաբանական այս ընկալումն է ընկած նաև հայ միջնադարի եկեղեցական մատենագրության հիմքում:

⁹ Այսօրինակ մեկնաբանություն ամկա է Սարգիս Ենոքիալու մոտ նմանապես. «Որոք պարտ եւ արժան էր հաստատուն կալ յուղղակի նաւին եւ ընդդէմ հերձուածողական հողմոցն...»: Մեկնութիւն Կաթողիկեայ թղթոց, Կ.Պոլիս, 1826, էջ 435, նաև 444, 605:

ապրեցուցանել»¹⁰։ Մեսրոպ Մաշտոցի Ապաշխարության կարգի հայտնի երգում ասվում է. «Ծով կենցաղոյս հանապազ զիս ալեկոծէ, Մորկեալ ալիք թշնամին ինձ յարուցանէ, Նաւապետ բարի, լեր անձին իմոյ ապաւեն»։ Նավի, նավապետի և ծովի այս խորհրդաբանությունը համերաշխ է եկեղեցու հայրերի եկեղեցաբանական բացատրություններին։ Բնութագրական մանրամասնություններով հատկապես աչքի են ընկնում Տերտուղիանոսի, Գիպպողիտոսի, կապադովկյան հայրերի և Դովհան Ոսկեբերանի երկերը¹¹։ Սկստությամբ նվիրված ճառում Տերտուղիանոսը ասում է, որ Գիսուսին և աշակերտներին փոթորկոտ ծովով տանող նավը (Մտթ. Ը 24) եկեղեցու պատկերն է։ Գիպպողիտոսը աշխարհը ներկայացնում է փոթորկոտ ծովի պատկերով, իսկ եկեղեցին՝ փրկագործող նավի։ Այդ նավն հանդարտ, ապահով ընթացքով սահում է ալիքների միջով, որովհետև նրա փորձառու նավապետը Քրիստոսն է։ Նավի քիթը Արևելքն է, նավախելը՝ Արևմուտքը, երկու ղեկերը Դին և Նոր Կտակարաններն են, նավի ամրակապերը եկեղեցին շաղկապող քրիստոսական սերն է, առագաստները՝ երկնքից իջած Սուրբ Դոգին, իսկ երկաթե խարիսխները՝ Քրիստոսի երկաթեղեն պատգամները, նավաստիները հրեշտակներն են, որոնք նավի աջ և ձախ կողմերում կանգնած օգնում են նավավարին՝ նավն ապահով առաջնորդել կենցաղի ծովի դժմի ալիքների միջով¹²։ Այս նույն պատկերն է առկա Ս. Դովհան Ոսկեբերանի անվամբ հայտնի «Յաղագս եկեղեցոյ ի ժողովոց գրոց» երկում, ուր կարդում ենք. «Նոյնպէս եւ Քրիստոս արար իբրեւ զնա ի ծովու գեկեղեցի աշխարհի նաւելով բերեալ եթող, ոչ եթող զալեկոծութիւնսն, այլ յափշտակեաց ի մրկացն, ոչ նստոյց զծովս, այլ ամրացոյց զման...»¹³։

Եկեղեցու հոգևոր ղեքի ընդհանրական ու նկարեն հատկորոշումից հետո Ստեփանոս Սյունեցին կանգ է առնում նրա ճարտարապետական առանձին մասերի աստվածաբանական բացատրության վրա։ Հավատացյալն իրեն ապահով կարող է զգալ միայն եկեղեցու ներսում գտնվելով։ Եկեղեցի պետք է մտնել դռնով, որ նյութապես շոշափելի խորհրդապատկերն է Քրիստոսի («Ես եմ դուռն», Դովհ. Ժ. 7)։ Դուռն իր չորս սեմերով խորհրդանշում է Քրիստոսի տնօրինությամբ իրագործված Բանի մարմնավորումն ու մարդացումը։ Սրա շնորհիվ Բանը միավորվեց մարդու մարմինը կազմող չորս տարրերին և դրանք աստվածացնելով բարձրացրեց մինչև Եզեկիելի մարգարեության մեջ նկարագրված չորեքկերպյան Աթոռ։ Դռան երկու փեղկերը ներկայացնում են երկու կարգի իրողություններ՝ մարդացած Աստծո և աստվածացած մարդու փոխշաղկապումով, փոխներթափանցումով զոյացած աղամորդու կատարելությունը։ Այսպիսով հեղինակը հարազատ է մնում հայրախոսական աստվա-

¹⁰ Տես Կանոնագիրը հայոց, հտ. Ա, աշխատ. Վ. Հակոբյանի, Եր., 1965, էջ 388, տող 3-8։

¹¹ Տես В. В. Бычков, Эстетика Поздней Античности. II-III века, М., 1981, с. 250. Т. А. Миллер, Образы моря и письма калпадокияцев и Иоанна Златоуста (опыт сопоставительного анализа) — "Античность и современность", М., 1972, с. 366-369։

¹² В. Бычков, *Նշվ. աշխ.*, էջ 250։

¹³ Հ. Զյոսեյան, Հատվածներ Ս. Դովհան Ոսկեբերանի Արարածոց մեկնության հայերեն քարգմանությունից, «Եջմիածին» 1987, 2-է, էջ 169։

ծառանությանն ընտանի այն գաղափարին, թե Աստծո մարդացումով միայն աղամորդին կարող է հաղթահարելով Նյութի և Ոգու բեռնացումը¹⁴, աստվածանալ և դառնալ քրիստոսակերպ¹⁵: Խորհրդական այս բացատրությանը հետևում է երևույթի բացառապես քրիստոսաբանական իմաստավորումը. «Եւ բնութիւն մի եւ մի դէմք տեսանի անբաժանաբար գոլով»¹⁵: Սա անխզելիորեն կապված է աղամորդու աստվածացումն իր լրումին հասցնող Եկեղեցու հետ, որ ոչ այլ բան է, քան «Քրիստոսի հարատևորեն շարունակվող մարդացումը»¹⁶: Այս մարդացումի շնորհիվ, ինչպես նկատում է Մաքսիմոս Խոստովանողը, մարդկանցից «աստվածներ գոյավորող Աստված, համաձայն իր շնորհի, բովանդակ արարչությունը դարձնում է Իրենը»¹⁷:

Եկեղեցու լուսամուտները չորս կողմերում են, որպեսզի լույսն առատորեն ներս թափանցի և դուրս վանի բազիլիկների խավարին վարժված դեերին: Եվ ինչպես Եղիա մարգարեն զոհասեղանի կրակով լույս սփռեց շուրջ բոլորը և, ի տես հավաքված ժողովրդի, հայտնի դարձրեց աստվածագործ հրաշքը ու դրանով դատապարտեց սուտ մարգարեներին, այնպես էլ դոսից ներս հորդող առատ լույսով կատարում ենք Լույսի լուսեղեն խորհուրդը և վանում դեերին: Լույսի ներթափանցումն արևելքից ցույց է տալիս դրախտի լույսով եկեղեցու սնվելը և մտքի աչքով դրախտի լույսն ըմբռնելը: Աղամորդու հոգևոր շարժումը կատարվում է ծախից աջ. նախ «առեկաւն իմաստութեամբ մտաւք մերովք յարեւմուտս խոկալ եւ լսելեաւք մերովք ընդ հիւսիսի եւ ընդ հարաւ արծակել», որպեսզի մեզ աշխարհի չորս կողմերից հավաքելով տեր դարձնի մեր հայրենի երկնավոր ժառանգությանը, ինչը և կատարվում է ավագանում

¹⁴ Sbu. B. M. Живов, "Мистагогия" Максима Исповедника и развитие византийской теории образа- "Художественный язык средневековья" (сборник статей). М., 1982, с. 117:

* * «Եւ որպէս Որդին Աստուծոյ ձեռն որդի մարդոյ. եւ զգեցաւ զմեր բնութիւնս. - կարդում ենք «Յանախապատում»-ի մեջ. - ...այսպէս եւ մեք զգեցցուք զուղղութիւնս... զի որդիք Աստուծոյ լիցուք եւ աստուածք սիրով»: Եւ «Յանախապատում» մաքս սրբոյ հաւրն մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի», աշխատ. Ա. Տեր-Սիմեյանի, Ս. Էքմիածին. 1894, էջ 18:

¹⁵ Գրիգոր Տաթևացին Գովհաննու Ավետարանի մեկնության մեջ տեղումնական «Ես եմ դուռն» խոսքի հետևյալ բացատրությունն է տալիս, որ դավանական ընդարձակ վազերացումն է Այուրեցու մտքի. Գարց. «Վասն է՜ր ասէ յաղիւն «դուռն», Պատախանի. նախ զի յատկացի ի հասարակ դրանց, երկրորդ զի կենաց է դուռն, երրորդ զի երկնից, չորրորդ՝ առ Գայր մտից: Վասն է՜ր յոմանս եկեղեցի միափեղկ է դուռն եւ յոմանս է երկփեղկ: Երկդքին խորհրդաւորք են. նախ զի ետես Յովհաննէս ի Տեսլանս գլորում վերին քաղաքին յողջոց մարգարտաց, իսկ Աղոճմոն արար գլորում տաճարին երկբացիկս: Դարձեալ՝ միափեղկեանն զմիութիւն Բանին մարդացելոյ նշանակէ, իսկ երկփեղկն զհոգի եւ զմարմինն Քրիստոսի: Եւ սուտ են որ ասնն զԱստուածութիւն եւ զմարդկութիւն նշանակէ. նախ զի Աստուածութիւն եւ մարդկութիւն ոչ բաժանեցան, այլ՝ հոգի եւ մարմին: Երկրորդ. զի Աղոճմոն արար գլորումս երկբացիկս ի հոգի եւ պատեաց ոսկով, որ ցուցանէր փայտն զանապական մարմինն եւ Գոգին, եւ ոսկին զԱստուածութիւն միաւորեալ: Երրորդ. զի ողջ մարգարիտն նշանակէ զքանն միացեալ ի մարմնի: Չորրորդ. ասէ աստ «Ես եմ դուռն» միաւոր եւ ոչ դուռնք թագմաւոր: Եւ զի մուտ դրանն, որ է բացուածք, ընդ որ մտանեն, որ ասի դուռն եւ այս միաւոր է եւ ոչ թագմաւոր, զի ընդ տախտակն թէ մի, թէ բազում, ոչ ոք մտանէ, այլ թագմածն, որ մի է, որով զԻցն նշանակեաց զՏէրն»: ՄՄ, մեռ. 1394, ք. 281ա:

¹⁶ Живов, նշվ. աշխ., էջ 119, С. Л. Визифанович, Преподовный Максим Исповедник и Византийское богословие, Киев, 1915, с. 80.:

¹⁷ Живов, նշվ. աշխ., էջ 119:

իրագործված վերստին ծնունդով: Արանից հետո միայն ադամորդին կարգվում է Զրիստոսի աջակողմյան դասի մեջ: Հետևելով Աստվածաշնչից եկող և արդեն վաղ միջնադարի աստվածաբանության մեջ համապատասխան մեկնաբանության ենթարկված տեսակետին՝ Սյունեցին բավական հստակ զանազանում է ծախս և աջ կողմերի խորհրդաբանությունը: Չախն իր հոգևոր նշանակությամբ ստորադաս է աջին, քանզի այն խորհրդանշում է արևմուտքը, որի մասին է խորհում մարդկային այսրաշխարհային իմաստությունը՝ իր անփառունակ, մեղսալից անցյալից միտելով դեպ արևելք՝ աջակողմ:

Սկրտության ավազանը երեք կարգի իրողություններ է խորհրդանշում, այն հայրական շնորհ է, Սայր եկեղեցու արգանդ և Կարմիր ծով: Վերջին երկուսը պայմանավորված են առաջինով. Հայր Աստծո շնորհով է, որ սոսկական ավազանն էապես փոխարկվում է հոգևոր որդիներ ծնող արգանդի: Ինչպես առաջին արարչության ժամանակ ջրից ստեղծված կենդանիները «թեաբուսեալ թեաւք ելին ի ջրոյ յործանաց» և գերծ մնացին սատանայի որսորդական նեցամիտ հնարներից, այսպես էլ եկեղեցու այս հոգևոր արգանդում վերստին ծնվածները Ս. Հոգու թևերով բարձրանում են դեպ վերին երուսաղեմ: Ինչպես խորհրդանշանի երկրորդ, այնպես էլ երրորդ նշանակությունը ներկայացված է հինկտակարանային զուգորդումներով: Սկրտության ավազանը նաև Կարմիր ծովի խորհրդապատկերն է: Հետևելով Պողոս առաքյալի բացատրությանը՝ Սյունեցին խորհրդաբանական զուգորդումով նկատում է, որ իսրայելացիներին ուղեկցող ամպը Սուրբ Հոգին է, իսկ ծովը՝ Սկրտության ավազանը.¹⁸ Ինչպես փարավոնը, հալածելով իսրայելացիներին, մտավ ծով և իր զորքով խեղդվեց նրա ալիքների մեջ, մինչդեռ իսրայելացիները ոչ միայն անփորձանք դուրս եկան ծովից, այլև վայելեցին «յերկնածորան կերակուր» (մանանա), այնպես էլ մենք, մտնելով մկրտության ավազանի մեջ, խեղդամահ ենք անում աներևույթ փարավոնին՝ սատանային, և լուսավորվելով Ս. Հոգու ընծաներով, դառնում ենք լույսի որդիներ և կերակրվում երկնային անմահ Հացով՝ Զրիստոսով¹⁹, այսինքն՝ ստանում Ս. Հաղորդություն:

Նույնքան ուշագրավ է կանթեղների և ջահերի մեկնաբանությունը: Նրանք զետեղված են վարագույրի արտաքինակողմում, որն այս աշխարհի խորհրդապատկերը լինելով՝ իր երկնականարում ունի նյութեղեն լուսատուներ, այն է՝ կանթեղներ և ջահեր: Իսկ վարագույրի ներքնակողմը խորհրդապատկերն է իմանալի՝ հոգևոր աշխարհի, ուր բնակվող իմանալի էակները՝ հրեշտակները, կարիք չունեն նյութեղեն լույսի. «քանզի Աստուած է լոյս նոցա»²⁰: Սակայն այս խորհրդանշանն ունի մեկ այլ մակարդակ ևս. վարագույրի ներսակողմում գտնվող ադամորդին, որ իր ներսում կրում է հոգևոր կանթեղ, հոգևոր էակ է,

¹⁸ Ս. Կորնթ. ժ 1-3:

¹⁹ Յովհ. Ձ 11:

²⁰ Սյս կապակցությամբ եսայի Նշեցու երկերից մեկում կարդում ենք. Խորանը «ուր Սեղանն է, որ է պատկերն Յիսուսի, եւ մարմինն նորին քաշխի», խորհրդանշում է երկինքների երկինքը, ուր «հանգուցեալ է Աստուածութիւնը»: Տաճարը, որ մայրատեսված է մաքրակենցաղ և սրբակրոն անձանց համար, խորհրդանշում է հրեշտակների կայանը, իսկ գավիթը՝ երկիրը. «Թուրք վասն կարգաց եկեղեցւոյ եւ ժամուց» ՍՄ, ձեռ. 5154, ք. 259թ. տե՛ս Ս. Զին. Պետրոսյան, Եսայի Նշեցու թղթերը, «Եջմիածին», 1985, ԺԱ-ԺԲ, էջ 97:

իսկ վարագույրի արտաքինակողմում գտնվողը՝ մարմնավոր: Հոգևոր տարածքում գտնվող էակը կարիք չունի նյութեղեն լույսի, որովհետև նրա լույսը Աստծո պատվիրաններն են²¹: Կանթեղն ինքնին աղամորդու խորհրդապատկերն է. ինչպես այն բաղկացած է լույսից, ջրից, ձեթից և ապակուց, այնպես էլ մարդու բնությունն է բաղկացած չորս նյութերից՝ կրակից, ջրից, օդից և ապակուց (=հողից): Ջրի վրա ծավալվող ձեթը, որից լույս է ճառագում և լուսավորում մարդու էությունը, Սուրբ Հոգին է: Սիանգամայն ակնհայտ է, որ միտքը կառուցված է Օմնիդոս գրքի հայտնի դրվագի գուգորդումով. ինչպես ցրերի վրա է թևածում Աստծո Հոգին²², այնպես էլ ձեթը՝ կանթեղի ջրի վրա: Կանթեղի լարերը նյութեղեն, շոշափելի առարկայացումն են սաղմոսերգուի «Ո՛ր թու՛ն զբազմութիւն աստեղաց...» խոսքի²³: Մյուս կողմից նրանք ակնարկում են Հեսու Նավեի կատարած հրաշքը, երբ նա կարծեք լարերով կանգնեցրեց լուսատուների շարժումը՝ վանելու համար թշնամիներին:

Խորհրդանշանի աստվածաբանության հետազոտման համար նույնքան ուշագրավ է աշտանակի քացատրությունը: «Խորհուրդ, եւ կարգաւորութիւն եկեղեցւոյ» աշխատության մեջ բերելով հինկտակարանային «Եւ արար Բեսելիէլ զաշտանակն լուսոյ ծոյլ ոսկի եւ քահ ի վերայ նորա» նկարագրությունը՝ հեղինակն այն նկատում է մի կողմից Ս. Երրորդության հանդեպ եղած հավատքի և մյուս կողմից Աստծո խորհրդապատկերը: Վերբանական եղած հավատքի և մյուս կողմից Աստծո խորհրդապատկերը, այնպես էլ վայել է, որ եպիսկոպոսն ունենա Աստվածության էությունը կազմող ոսկու պատվականությունն ու մաքրությունը²⁴: Պատահական չէ, որ բյուզանդական գիտակցության մեջ ոսկին իր լուսավոր էությամբ ուներ ընդգրկուն, բազմաշերտ նշանայնություն: Այն ոչ միայն Սրբայի և Աստծո խորհրդանշանն է, այլև գունային համակարգում հանդես է գալիս իբրև «ներդաշնակող հաղորդիչ՝ մեղիում»²⁵: Խորհրդանշանի խնդրո առարկա երրորդ իմաստը (եպիսկոպոս) աղերսված է ոսկու աստվածաբանական այս նշանակության հետ: Եպիսկոպոսի՝ խորհրդաբանորեն ոսկուն համարժեք դիտվելը, թվում է որոշակի ակնարկ է նրա (Աստծո և մարդկանց միջև իրականացրած) միջնորդական դերի մասին:

Վարագույրը շարժող ճախարակը երկնքի շրջանակն է, իսկ սրա լարերը՝ Սուրբ Հոգու շնորհները, որոնցով առաջնորդվում է Սուրբ Գրքի իմացությունն՝ ավելանալով կամ նվազելով: Ճախարակը միաժամանակ խորհրդանշում է

²¹ Եսայի ԻԶ 9, Աղմ. ԾԺԸ 105, ԺԸ 9:

²² Ծնդ. Ա 2:

²³ Աղմ. ԾԽԶ 4:

²⁴ Ի տարբերություն սրա, Գրիգոր Տաթևացին, առաջնորդվելով մեկնաբանական մեկ այլ ավանդությամբ, գրում է, թե «ոսկին նշանակէ զանսուտ եւ զանապական քանքն Տեառն ի սմա, որպէս ասաց «Երկինքն եւ երկիր անցցեն եւ քանքն իմ ոչ անցցեն»։ տես Խորանների մեկնություններ, աշխատ. Վ. Ղազարյանի, Եր., 1995, էջ 96:

²⁵ Տես В. Бычков, Византийская эстетика. Теоретические проблемы. М., 1977, с. 106-107:

հրեշտակին, որ մարմնից զատված հոգին մի ակնթարթում բարձրացնում է դեպ վերին Պետությունները, որ նվիրապետական երկրորդ, եռյակի երկրորդ դասն է ներկայացնում: Ճախարակի միջոցով վարագույրի բացվելն ու փակվելն ունի ծիսական կարևոր խորհուրդ: Ինչպես հրապարակային դատավարության ժամանակ սպասավորները Ղատավորի առջև բացում են վարագույրը, այնպես էլ, համաձայն Նսայու մարգարեության, երկինքն է զալարվելով բացվում, և Աստծո Որդին, որպես բացարձակ Ղատավոր, կատարում է Իր դատաստանը²⁶: Այս համաբանությամբ էլ սարկավազների ժողովրդին կարդացած հրավերքի ժամանակ, հրավերքը, որ պարունակում է տեղումնական խրատ և վարդապետություն, վարագույրը բացվում է, իսկ երբ կատարվում է քահանայական խորհրդածություն, վարագույրը կրկին փակվում է: Սրանով հատկորոշվում են երկու ժամանակային վիճակներ. Ապառնին, երբ պիտի կատարվի ընդհանուր դատաստանը, և ներկան, որ հոգևոր խորհրդածության, հավիտենական կյանքին անցնելու նախապատրաստության ժամանակն է:

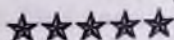
Չայ միջնադարի մշակույթի աստվածաբանության ուսումնասիրման համար մասնավորաբար առատ նյութ է պարունակում ծիսական խորհրդանշանի մեկնաբանությունը: Ժամակարգության մեկնության մեջ խոսելով եկեղեցական տոնի ժամանակ ծիսակատար պաշտոնյայի հազած զգեստի մասին՝ հեղինակն այն վերարտադրությունն է համարում Ահարոնի պշղնավորի, որն իր հերթին խորհրդանշում է Աստծո Բանի մարմնացումը, որովհետև Ահարոնը Քրիստոսի նախօրինակն է. ինչպես քահանան վակասե հանդերձանք է հագնում, այնպես էլ Քրիստոս՝ մեր խոնարհ մարմինը: Այնուհետև Սյունեցին տալիս է քահանայական զգեստի չորս գույների հետևյալ խորհրդական մեկնաբանությունը: Ձգեստի կապույտ գույնը խորհրդանշում է երկնայիններին և նրանց առաքինությունը, ծիրանին՝ երկնավոր Թագավորով՝ Քրիստոսով զգեստավորվելը, կարմրով՝ մարմնով և արյամբ Իր անքննելի Աստվածությանը մեզ հաղորդակից դարձնելը, իսկ ոսկեգույն ծիրանիով՝ Քրիստոսի ոսկեճաճանչ բնության միավորված լինելը մարդու բնությանը: Քահանայական զգեստի վուշից լինելը ակնարկ է Աստծո Բանի՝ Քրիստոսի երկրից, այն է՝ Կույսից մարմին ստանալու մասին²⁷: Արձագանքելով տաճարի մարդանմանության վաղնջական գաղափարին՝ Սյունեցին հաստատում է, որ հինկտակարանային Բեսելիել ճարտարապետի կառուցած խորանը Քրիստոսի մարմնի նախօրինակն է. սյուների արծաթե խարիսխները երկու կողմից խորհրդանշում են Փրկչի ոտքերի երկու թաթերը, ութ սյուները՝ ոտքերի և ձեռքերի դաստակները, պղնձե ցցերը՝ ոսկորները, կամարները՝ ոսկորների կցումը, գմրուխտ ակնաքարերը՝ աչքերի երկու բիբերը և այլն²⁸:

²⁶ Նսայի ԼԳ 4:

²⁷ «Ժամակարգության մեկնություն ընդարձակ եւ համառատ Ստեփաննոսի Սինեաց եպիսկոպոսի եւ նորին ճառ հիմնարկութեան Արքայ Եկեղեցւոյ ի լոյս ընծայեց Սահակ վարդապետ Ամատունի», Ա. Էջմիածին, 1917, էջ 65-66:

²⁸ Սնդ, էջ 68:

ճառտարապետական խորհրդանշանի հետազոտման համար մասնավոր հետաքրքրություն է ներկայացնում Այունեցու «Պատճառ հիմնարկութեան սրբոյ եկեղեցւոյ» աշխատությունը: Եկեղեցու խորանի մեջտեղում գետեղված Սուրբ Սեղանի անտաշ և անկոփ քարը խորհրդապատկերն է Գողգոթայի վրա Բարձրացված հոգևոր վեմի, եկեղեցու հիմքում դրված 12 քարերը՝ առաքյալ-բարձրացված հոգևոր վեմի, եկեղեցու հիմքում դրված 12 քարերը՝ առաքյալների, առաքյալների մկրտությամբ և հոգով մաքրագործված լինելը, առաքյալների, որոնք հիմքը դարձան Ընդհանրական եկեղեցու: Հետևելով Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացուն՝ հեղինակը ասում է, որ Սուրբ Սեղանն ինքը խորհրդանշում է Զրիստոսի մարմինը³⁰, իսկ Սեղանի վրա գտնվող հաչը՝ Տիրոջ չառչա-րանքը³¹: Սուրբ Սեղանի վրա գետեղված 12 խաչերը ակնարկում են Վերնատան մեջ գտնվող 12 առաքյալներին, իսկ նրա դիմային չորս մակերեսների վրա եղած խաչերը՝ 12 մարգարեներին, որոնք թեպետ հոգով կից էին տնօրինականքին, սակայն՝ անհաղորդ Տիրոջ մարմնին³²:

28 ԱճԻ, էջ 71:

30 Հմմտ. Յովհաննես Արմիշեզի (Ոսպնակեր), Մեկնութիւն Ս. Պատարագի, Ա. Էջմիածին, 1860, էջ 17:

31 Ժամակարգութեամբ մեկնութիւն, էջ 75-76:

32 ԱճԻ, էջ 76: